

Suomalaisen mediatutkimuksen historiaa 5

Tarmo Malmberg

Suomalaisen mediatutkimuksen historiaa -sarjassa esitellään tekijänsä uran tai alan kehityksen kannalta merkille pantavia töitä. Tarkoitus on samalla herättää kiinnostusta kotimaisen tutkimuksen historiaan, jonka kokonaisuus on edelleen laatimatta.

Kirjasodat ja julkisuuden rakennemuutos Suomessa

Pekka Tarkka. *Paavo Rintalan saarna ja seurakunta: kirjallisuussosiologinen kuvaus Paavo Rintalan tuotannosta, suomalaisen kirjasodan rintamista ja kirjallisuuden asemasta kulttuurin murroksessa*. Helsinki: Otava, 1966.

Sodanjälkeinen sosiologia antoi suomalaiselle mediatutkimukselle kaksi mallia, joista toisen vaikutus oli välitön, kun sen sijaan toisen esimerkki sai odottaa seuraajia pitkään. Välittömästi vaikutti 1950-luvun nuorison harrastustoiminnan sosiologinen tutkimus, jonka teoreettiset ja metodiset välineet omaksuttiin seuraavalla vuosikymmenellä joukkoviestinnän yleisötutkimuksen laajempaan käyttöön (Malmberg 2019b). Vaikutusta vaille taas jäi se kirjallisen keskustelun ja niin sanottujen kirjasotien sosiologinen tutkimus, jonka Pekka Tarkka vuonna 1966 tarjosi työssään *Paavo Rintalan saarna ja seurakunta*. Vasta Jürgen Habermasin (1962) klassikon uudelleen löytäminen 1990-luvulle tultaessa antoi sysäyksen vastaavanlaiselle julkisuustarkastelulle suomalaisessa mediatutkimuksessa. Viive aiheutti kuitenkin sen, että Tarkan pioneerityö jäi alalla edelleen pimentoon (poikkeuksena Hurri 1993). Sen sijaan sosiologian puolelta kävi Ilkka Arminen (1989) toisessa tärkeässä suomalaisia kirjasotia käsittelevässä tutkimuksessa asiantuntevaa keskustelua Tarkan kanssa (ks. myös Arminen 1999).

Tarkan työ kuvaa kirjailija Paavo Rintalan vuonna 1963 ilmestyneen *Sissiluutnantti*-romaanin herättämää lehdistökeskustelua, josta sen laajuuden vuoksi käytetään nimitystä kirjasota. Ilmiönä kirjasota sijoittuu sosiologisen kirjallisuustieteen ja mediatutkimuksen välimaastoon, koska se – kuten Yrjö Hosiaisuus (2007, 435) toteaa – ”edellyttää yleensä suhteellisen kehittyneitä kirjallista julkisuutta”. Toisin sanoen kirjasoda tekee mahdolliseksi joukkoviestinnän järjestelmä osatekijöinä kaunokirjailijat, kirjankustantamot levityskanavineen, sanomalehdet ja muu julkinen sana kirjoista käyden keskustelun foorumeina sekä lukeva yleisö. Kun asia ilmaisee näin, ei kirjallisuussosiologian ja mediatutkimuksen välillä ole oikeastaan mitään eroa. Ruotsalainen sosiologi ja mediatutkija Karl Erik Rosengren (1968, 18) totesikin Tarkan kirjan ilmestymisen aikoihin

hauskasti, että varsinaisesti ainoa ero oppialojen välillä koskee sanastoa: siinä missä kirjallisuussosiologia puhuu taideteoksista, puhuu mediatutkimus (*communications research*) sanomista. Nykyään kun kaikki puhuvat teksteistä, diskursseista ja tarinoista, ei tätäkään eroa enää esiinny. Peruskuvio on molemmissa sama: tutkitaan yhteiskunnallisten tekijöiden vaikutusta joukkoviestinnän lähettäjäan, sanomaan ja vastaanottajaan sekä näiden välisiin suhteisiin (vrt. Wellek & Warren 1963 [1949], 95–96). Tätä kokonaisuutta voidaan kuitenkin tutkia kahdella tavalla: analyttisesti ja synteettisesti. Analyttinen tutkimus keskittyy kerrallaan vain yhteen osaan viestintäprosessia, kun taas synteettinen tutkimus ottaa ne kaikki samalla kertaa käsittelyyn. Synteettisyys ilmenee Tarkan työssä siten, että hän yhdistää kirjallisuustieteen, mediatutkimuksen ja sosiologian käsitteitä ja menettelytapoja. Toisin sanoen kirjasota mahdollistaa Tarkalle esteettisen joukkoviestinnän sosiologisen tarkastelun yhdestä yhtenäisestä näkökulmasta, jonka muodostaa suomalainen yhteiskunta sanomalehtijulkisuutensa valokeilassa.

Tehtävänsä varten Tarkka tarvitsee kirjallisuuskäsityksen, joka on samalla kertaa sekä viestinnällinen että yhteiskunnallinen. Sen hänelle tarjoaa yhdysvaltalaisen kirjallisuustieteilijän Kenneth Burken (ks. 1973 [1941], erit. 1–137) teoria kirjallisuudesta symbolisena toimintana (Burken idean laajempaa esittelyä ks. Jameson 1978). Erittellen miten Tarkka pureutuu Burken idean avulla Rintalan romaanista käytyyn julkiseen polemiikkiin ja sitä kautta suomalaisen yhteiskunnan *Sonderwegiin*, Suomelle erityiseen modernisaatiokehitykseen.

Tarkka nojaa työnsä keskeisen idean ”vapaasti” (s. 9), teoksen ruotsinnoksen mukaan ”hyvin vapaasti” (*mycket fritt*; Tarkka 1970, 9), Kenneth Burken sosiologiseen teoriaan kirjallisuudesta symbolisena toimintana tai – voimme sanoa myös – esteettisenä joukkoviestintänä (Malmberg 2019a). Käsitys pitää sisällään seuraavat Tarkan aiheen kannalta kolme relevanttia painotusta:

1) Kaunokirjallinen teos on kielen *symbolista* käyttöä, koska sen sanat edustavat jotain, mitä ei sanota suoraan vaan mikä saa ilmaisunsa epäsuoraan, kirjallisuudelle ominaisten kielellis-esteettisten keinojen käytön tuloksena. Tarkan tapauksessa Rintalan *Sissiluutnantti*-romaanin (1963) ei ole historiallinen dokumentti suomalaisen kaukopartiojoukkueen johtajan ja hänen ryhmänsä toiminnasta jatkosodan aikana, vaan fiktiivinen esitys, jonka varsinainen merkitys on rekonstruoitava analysoimalla romaanin muotoa ja sisältöä. Kaunokirjallisen viestinnän analyysi on siten loogiselta muodoltaan induktiivista päättelyä symboleista siihen, mitä ne edustavat tai minkä laajemman kokonaisuuden osia ne ovat. 2) Päättely etenee siten, että kaunokirjallinen teos ymmärretään *toiminnan* tulokseksi ja *teoksi*, jonka avulla kirjailija reagoi tiettyyn tilanteeseen. Toiminnan ja teon mieli taas tavoitetaan, kun ymmärretään ne motivoineet toimintatilanne. On siis kysyttävä, mihin tilanteeseen Rintala teoksellaan on reagoinut. 3) Kaunokirjallisen teoksen varsinainen sisältö tai sanoma voidaan nyt ymmärtää kirjailijan symbolisena vastauksena tilanteensa herättämään kysymykseen. Vastauksella on Burken (emt., 76) mukaan draaman muoto, koska se rakentuu ristiriidalle, jännitteelle tai kiistanaiheelle (*agon*), joka yhdistää päähenkilöä (*protagonist*) ja hänen vastustajaansa tai kiistakumppaniaan (*antagonist*). Burke kutsuukin ratkaisuaan draama-analyttiseksi ja dialektiseksi. *Sissiluutnantin* tapauksessa on siis ratkaistava, mihin kysymykseen Rintalan teos on kaunokirjallinen vastaus ja minkä voimien välisenä kamppailuna hän jatkotaromaaninsa esittää.

Burkea vapaasti soveltaen Tarkka siirtää symbolisen toiminnan idean koskemaan myös kaunokirjallisuuden lukijoita ja Rintalan romaanin yleisöä. Kysymys koskee nyt sitä,

minkäläistä symbolista toimintaa romaaninluku tai yleensä esteettisen joukkoviestinnän seuraaminen on. Ongelma on vanha, antiikista alkaen on pohdittu kaunokirjallisen ja muun esteettisen esityksen funktiota ihmisille: miksi lukea romaaneja ja katsoa näytelmiä, elokuvia, televisiosarjoja? Burke (emt., 60–66 ja 293–304) käyttää taiteen tehtävästä käsitettä *equipment for living*, joka voitaisiin kääntää suomeksi Raino Vehmaksen (1962) ilmaisulla ”tarvispuiden antaminen lukijakunnalle pätevän itsensä hallitsemisen rakennelmaa varten” (vrt. Malmberg 2020, 129). Toisin sanoen sanomalehden lukemisen tavoin on esteettisen joukkoviestinnän seuraaminen eräänlainen elämänvälttämättömyys. Kaunokirjallinen teos tarjoaa lukijalle mahdollisuuden käsitellä eksistentiaalisia ongelmia ja yhteiskunnallisia ristiriitoja symbolisessa, arjen toimintaan etäisyyttä ottavassa hahmossa. Näin todellisuuden ankaruutta voidaan katsoa eräänlaisen pehmentävän suodattimen läpi, ja sen on mahdollista tuottaa jopa esteettistä mielihyvää. Tätä kautta kirjallisuuden lukija tulee vedetyksi mukaan henkilöksi siihen julkiseen draamaan, jonka kirjailija teoksellaan on symbolisessa muodossa tuonut esille. Rintalan romaanin tapauksessa draama koskee suomalaisen yhteiskunnan modernisoitumista, taistelua vanhan, yhdenmukaisuutta korostavan ja uuden, moniäänisyyttä rakentavan Suomen välillä. Klassisen sosiologian (Tönnies 1931) kielellä Rintalan romaanista käydyssä kirjatosodassa on siis kyse yhteisön ja yhteiskunnan puolustajien välisestä voimainmittelöstä Suomessa 1960-luvulla.

Tarkan työ jakautuu kolmeen osaan, joista ensimmäinen on hallitsevasti kirjallisuustieteellinen, toinen mediatutkimuksellinen ja kolmas sosiologinen. Ensimmäinen osa yhdistää lähettäjä- ja sanoma-analyysin käsitellen Paavo Rintalan kirjallista tuotantoa ja perustellen sen avulla kirjailijan tavoitteen *Sissiluutnantti*-romaanissa. Toinen osa keskittyy romaanin vastaanottoon. *Sissiluutnantti* ilmestyi syyskuun alussa 1963, ja syksyn aikana siitä keskusteltiin laajasti lehdistössä. Tarkka käy yksityiskohtaisesti läpi keskustelussa käytettyjä journalistis-kirjallisia ilmaisulajeja, niissä esitetyjä mielipiteitä ja mielipiteiden kannattajaryhmiä. Menettelynä on Tarkan omin sanoin ”väljästi sovellettu sisällönanalyysi” (s. 10), ”lähinnä kuvaileva, kvalitatiivinen sisällönanalyysi, jota paikoin on tuettu suuntaa antavilla kvantitatiivisilla laskelmilla” (s. 76). Kolmas osa yhdistää ensimmäisen ja toisen osan tulokset sosiologis-synteettisellä tasolla. Teoreettisena tukena eritoten Erik Allardtin *Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine* (1964), ”ilmestyksenomainen kirja” (Tarkka 2020), tekijä esittää oman tulkintansa Rintalan romaanillaan antamasta vastauksesta ajan haasteeseen ja siitä, miten julkisuus tähän haasteeseen vastasi. Kyse on 1960-luvun suomalaisen yhteiskunnan aikalaisdiagnoosista, joka samalla laajenee käsittelemään kirjallisuuden merkitystä maan kansallisessa ja valtiolisessa kehityksessä autonomian ajasta sotienväliseen ensimmäiseen ja sodanjälkeiseen toiseen tasavaltaan.

Tarkan menettelytapa on analoginen mediatutkimuksessa tutun kysymyksen kanssa, joka koskee esteettisten mediasanomien tulkintaa ajan hengen, yhteiskunnallisten asenteiden ja mentaliteettien sekä tiedostamattomien psyykkisten pyrkimysten heijastajana. Siegfried Kracauerin *Caligarista Hitleriin* (1947) on tutkimustavan prototyyppi, jota meillä on soveltanut etenkin Veijo Hietala (esim. 1997). Vastaava burkelainen versio draama-analyyttisine käsitteineen antaa Tarkan käsissä seuraavanlaisen kuvan siitä, miten Rintalan romaani ja siitä käyty sanasota avaavat näkymän suomalaiseen kollektiiviseen hengenmaisemaan:

Rintalan kirjaa koskeneessa kiistassa 60-luvun ensipuoliskolla oli kyse suomalaisen kulttuurin murroksesta ja sen heijastumisesta niin yksittäisen kirjailijan romaaniin kuin

romaanin nostattamaan julkiseen hälyynkin. Vanha Suomi oli väistymässä uuden Suomen tieltä, ja tuloksena oli väistämättä konflikti. Ei ollut sattuma, että sen välikappaleena toimi kaunokirjallisuus, koska kirjallisuuden kannettavaksi oli Snellmanista (esim. 1982 [1845], 109–110) lähtien asetettu tärkeä tehtävä suomalaisen hengen ilmaisijana ja ylläpitäjänä. Tarkka sanoo saman todetessaan, miten vuosisadanvaihteen kielitaisteiluista alkaen ”jokainen suomenkielinen kaunokirjallinen teos katsottiin voitoksi patriottisessa taistelussa, todistukseksi kansassa piilevistä, itsenäisyyteen oikeuttavista voimavaroista” (s. 209). Tämä aiheutti sen, että sivistyneistön ylläpitämästä kansallisesta ihannekuvasta poikkeava kirjallisuus sai Aleksis Kivistä alkaen toistuvasti vastaansa arvosteluryöpyn, jonka kohteeksi olivat joutuneet monet muutkin kirjailijat ennen Rintalaa. Toisen maailmansodan jälkeen käydyissä kirjasodissa – Väinö Linnan *Tuntemattomasta sotilaasta* 1950-luvulla, seuraavalla vuosikymmenellä Paavo Rintalan *Sissiluutnantista* ja Hannu Salaman *Juhannustansseista* – oli kyse tämän kodin, uskonnon ja isänmaan varaan rakennetun Suomi-kuvan kumoamisesta: ”Linna loukkasi isänmaata, Rintala Jumalaa ja isänmaata, Salama Jumalaa ja kotia.” (s. 218.) Koska panokset olivat näin korkeat ”yhteiskunnan pylväiden” ja ”epäisänmaallisen rintaman” (s. 174) välillä käydyssä taistossa, oli myös sanansäilän käyttö sen mukaista.

Kracauerin klassikosta poiketen Tarkka yhdistää kaunokirjallisen teoksen ja siitä esitetyt julkiset arvostelut ja muut kommentit; Yrjö Varpio (1986, 158) katsoo työn varsinaisesti ensimmäiseksi kirjallisuuskritiikkiä käsitteleväksi tutkimukseksi meillä. Näin kyse ei ole ainoastaan sosiologisesta kirjallisuudentutkimuksesta tai kirjallisuussosiologiasta (termien erosta Rosengren 1966) vaan myös julkisuuden sosiologiasta. Tähän liittyy Tarkan näkemys erosta kaunokirjallisuuden yksityisen ja julkisen käytön välillä.

Itsessään *Sissiluutnantti* on epäpoliittinen, ”selvästi ja voimakkaasti uskonnollinen” romaani (s. 67): Rintalan tavoitteena ”on ollut herättää aikalaisia valtiollisesta ja kansallisesta unesta tajuamaan ajallisten pyrkimysten harhautuneisuus” (s. 69). Tulkintaansa Tarkka tukee Rintalan tuotannon aatehistoriallisella vastaavuudella yhtäältä lestadiolaisuuden, Augustinuksen ja Pascalin teologisten käsitysten, toisaalta 1900-luvun alun tolstoilaisuuden ja jungilaisuuden kanssa. Kirjan julkisesta käsittelystä Tarkka ei kuitenkaan löydä mitään Rintalan perussanomasta. Syynä on se, että *Sissiluutnantin* kaltaisen uskonnollisesti julistavan romaanin, eräänlaisen saarnan, julkinen vastaanotto menettää sen joustavuuden, joka luonnehtii yksityisen kirjanlukemisen ideaalia. ”[T]ämänkaltainen romaani lakkaa olemasta itsensä heti jouduttuaan yleisen mielipiteen kohteeksi.” (s. 75.) Saadessaan vastaansa julkisen ryöpytyksen Rintalan epäpoliittinen romaani politisoitui, ja keskeiseksi kiistakysymykseksi nousi romaanin kuvaus lottien seksuaalimooraalista (ks. Harva 1963; Kurjensaari 1963; Lounela 1963). Siksi romaanin puolesta ja sitä vastaan esitetyt kannanotot saivat ryhmämielipiteen luonteen, tärkeäksi muodostui ”omien” ja ”vieraiden” näkemysten erottaminen toisistaan mustavalkoisesti (s. 74). Samasta syystä ilmiönä kirjasota, miksei vastaavanlainen mediasota laajemminkin, sopii yhteiskunnan perusvastakohtaisuuksien tutkimuksen välineeksi.

1960-luvun alkupuolen Suomea hallitsi kaksi perusvastakohtaa, kuilu yhtäältä ”alempaan luokan” tai ”työväestön” ja ”ylempään luokan” tai ”porvariston” ja toisaalta maaseudun tuottajien ja asutuskeskusten kuluttajien välillä (A. Eskola 1963, 29; lainausmerkit Eskolan). Edellinen vastakohta liittyy Rintalan tapaukseen, sillä ”[k]aikissa kolmessa kirjasodassa [Linna, Rintala, Salama] polemiikin lähtömerkki annettiin riippumattomalta porvarilliselta taholta” (s. 100). *Sissiluutnantti*-kiista oli, toteaa Tarkka marxilais-

väritteisesti, ”kulttuurisen ylärakenteen ilmiö, joka vastasi taloudellisen ja poliittisen alarakenteen jännityksiä” (s. 174; vrt. myös A. Eskola 1967, 262). Kysymys koski sitä, että niin kutsutun porvarillisen hegemonian kyky kontrolloida julkista sanaa oli Suomessa murtumassa. Kyse oli Suomelle erityisestä kulttuurin ja yhteiskunnan modernisoitumiskehityksestä, julkisuuden rakennemuutoksesta.

Julkisuuden kehitykselle Suomessa keisarivallan ajalta 1960-luvulle oli luonteenomaista kaksi piirrettä. Ensinnäkin Suomesta puuttui pitkälle 1800-luvun jälkipuolelle se kapitalistiseen talouteen ja sen säätelyyn suuntautunut porvaristo tai keskiluokka, joka Habermasin (1962) mukaan loi julkisuudesta valtion ulkopuolisen poliittisen tahdonmuodostuksen välineen (ks. Waris 1948, 16). Siksi Matti Klingen (1967) kuvauksen mukaisesti maan ainoa yliopisto ja sen opiskelijat näyttelivät tärkeää osaa kansallisen julkisuuden edellyttämän kansalaistietoisuuden tai, kuten Klinge sanoo, kansalaismielen synnyttämisessä meillä. Näin akateemisella sivistyneistöllä, kuten historian- ja kirjallisuudentutkimuksen tapaisten oppialojen edustajilla, säilyi tärkeä asema suomalaisen kansallisuusaatteen ylläpitäjinä ja ilmaisijoina. Tämä merkitsi toiseksi sitä, että päinvastoin kuin Euroopan valtakeskuksissa muodostui Suomessa erityisen läheinen suhde taiteiden ja kirjallisuuden sekä nationalismin välille, kuten Snellmanin esimerkki osoittaa (vrt. myös Ihonen 1999). Aristokraattinen estetismi, taiteen ja taiteentuntijoiden käperlyminen itseensä (Heikkinen 1918, 204), ei juurtunut Suomeen, koska taiteella ja kirjallisuudella oli täytettävänään patrioottinen tehtävä kansankunnanmuodostuksessa (Sevänen 1994; ks. myös Sevänen & Turunen 1989). Yhdessä nämä kaksi tekijää aikaan saivat sen, että kirjallisuus- ja taidekäsitys säilyi meillä pedagogis-moraalisena, mikä näkyi vielä 1950–1960-luvun kirjasodissa. Juuri tämä kysymys kirjallisen instituution luonteesta ja asemasta Suomessa on selvästi muodostanut Tarkan oman intressin tarttua aiheeseen. Näin tullaan julkisuuden rakennemuutoksen suomalaiseen varianttiin.

Habermasin (1962) kuvauksessa porvariston vuosien 1770–1880 kultakauden julkisuus muuttui 1900-luvulla, kun valtion ja yhteiskunnan välinen raja hävisi ja kun mediajärjestelmästä tuli osa massakulttuuria. Siksi Habermas esittää julkisuuden rakennemuutoksen pessimistisessä valossa. Tarkan arvio kirjasotien merkityksestä on toinen, koska julkisuuden synty, kehitys ja murros olivat Suomessa omanlaisensa. Meillä kysymys koski sitä, että menneisyyden yhdenmukaiseen heimoyhteiskunta-ajatukseen sitoutunut valtamielipide ei enää kyennyt kontrolloimaan julkista sanaa, kun yhteiskunnalliset ja kulttuuriset ristiriidat tunkeutuivat yhä voimallisemmin esiin. Ensimmäisen tasavallan pakkoyhteiskuntaa ja talvisodan, ”viimeisen suomalaisen heimoyhteiskunnan” (s. 196), henkeä ei voitu enää iskostaa kansalaisiin. Sitä tukevat laitokset joutuivat kuusikymmenluvulla muutoksen kouriin, kun sotienvälistä kulttuurikriisiä (Mikkeli 1996) ei voitu enää padota.

Tarkka palasi kirjasotiin vielä Hannu Salamaa käsittelevässä tutkimuksessaan (Tarkka 1973, 160–203 ja 285–308). Tämän jälkeen hänen tuotantonsa julkisuussosiologinen vaihe päättyi. Vuonna 1977 Tarkka väitteli kotimaisesta kirjallisuudesta Joel Lehtosen tuotantoa käsittelevällä työllä. Lehtosen lisäksi Tarkka on paneutunut erityisesti Pentti Saarikoskeen (Tarkka 2018:n lisäksi henkilötietoja tarjoaa Klinge 2007). Rintala-tutkimuksen avaaman perspektiivin avulla tekijän kiinnostusta näihin kahteen kirjailijaan voi selittää Lehtosen kohdalla tämän kaikkeen yhteiskunnalliseen auktoriteettiin kohdistamalla arvostelulla (Tarkka 1963, 166–167), Saarikosken kohdalla sillä, että hän on ensimmäisiä täysin urbaaneja kirjailijoitamme, joka ei kaihoa menneeseen Suomeen (emt., 172). Mediatutkimuksellinen kiinnostus Tarkan työhön kohdistuu lähinnä hänen

Rintala-kirjaansa, jota Salamaa käsittelevä teos täydentää. Tämä riittää kuitenkin pitämään Tarkan panosta pioneerityönä, jonka merkitys voidaan ymmärtää paremmin nyt kuin 1960- tai edes 1990-luvulla.

Tarkka valmisteli Rintala-kirjaansa vuosina 1963–1966 ajankohtana, jolloin julkisuussosiologian varhaiset perusteokset (Manheim 1933; Habermas 1962) olivat saksalaisen kielialueen ulkopuolella vähän, jos lainkaan käsiteltyjä. Kirjallisuussosiologiaa oli toki harjoitettu 1700-luvulta lähtien (Scharfswerdt 1977, 42–49), mutta julkisuuskulma osana sitä oli harvinaista ennen Tarkkaa (yksi poikkeus on Hauser 1990 [1953], johon Tarkka viittaa). Esimerkiksi Leo Löwenthal (Lowenthal 1948), tarkastellessaan kirjallisuuden sosiologian ja mediatutkimuksen suhteita, ei käsittele kysymystä. Näkökulma ei ollut myöskään korostuneesti esillä kirjallisuus- ja taiteensosiologian nousussa 1950- ja 1960-luvulla. Robert Escarpit'n (1958) tunnettu vaikutusvaltainen perusteos ei sitä suoraan käsittele. Tämä puoli on rajoitetusti esillä myös Theodor W. Adornon musiikkisosiologian johdannossa, joskin Adorno (1980 [1962], 167–184) käyttää hyväksi työtoverinsa Habermasin ajatuksia. Ruotsalaisiltakin, jotka olivat aiheesta siksi kiinnostuneita, että julkaisivat Tarkan kirjan käännöksen *En bok och dess publik* (Tarkka 1970), puuttui tällöin vastaava tarkastelukulma (vrt. Rosengren 1966; 1968; Rosengren & Thavenius 1970). Suomessa oli Tarkkaa ennen Martti Qvist pyrkinyt laventamaan kirjallisuudentutkimusta ”merkkien ja symbolien avulla tapahtuvan” ”sosiaalisen kommunikaation” tutkimukseksi (Qvist 1958, 188; ks. myös Qvist 1953; 1960). Qvistin kirjallisen viestinnän käsitteestä puuttuu kuitenkin kirjallisuuden julkinen vastaanotto, johon Katarina Eskola (1972) vähän Tarkan jälkeen ja varmaan tämän inspiroimana kiinnitti huomiota.

Lähimmän kotimaisen aikalaisvastineen Tarkan Rintala-työlle tarjoaa Matti Klingen (1967, ks. erit. IX–XXIV) väitöskirja. Molemmat työt rekonstruoivat omintakeisesti sen julkisuuden historiallis-sosiologisen tutkimuksen idean, jonka Habermasin (1962) teos on sittemmin tehnyt maailmalla yleisesti tunnetuksi. Tarkan painopiste on suomalaisen kirjallis-kulttuurisen ja Klingen poliittisen julkisuuden kehityksen ominaispiirteissä, joskin kirjasotien tapauksessa raja näiden julkisuuden kahden puolen välillä selvästi hämärtyi ja jopa poistui. Molemmissa töissä on vahva aatehistoriallinen painotus, jota Tarkan tapauksessa voi jäljittää hänen yliopisto-opettajaansa Annamari Sarajakseen. Tämän on katsottu olleen mukana aatehistoriallisen ajattelutavan juurruttamisessa kotimaisen kirjallisuuden tutkimukseen (Varpio 1986, 149; Sarajaksesta ks. myös Tarkka 2007). Aatehistoria sopi hyvin yhteen Allardtin yhteiskuntateoreettisen näkökulman kanssa, valitsihan Sarajas (1968, ei sivunumeroa) *Tunnuskuvia*-teoksensa motoksi seuraavan lauseen Snellmanilta: ”Nykyisen ajan enempiä kuin minkään muunkaan ajan kirjallisuutta ei voida käsittää kuin suhteessa valtion ja yhteiskunnan kehitykseen.” Näin syntyneeseen metodi-ideaan tarvitsi vain yhdistää Kenneth Burken käsitys kirjallisuudesta symbolisena toimintana, ja Rintala-työn kekseliäs synteesi oli valmis (tekijä itse tosin kutsuu kirjaansa ”teoreettiselta kannalta aika lailla sekavaksi eklektiseksi koosteeksi”; Tarkka 2020). Burkesta tuli vasta myöhemmin laajemmin tunnettu nimi, Tarkan työn laatimisen aikoihin häntä ei yleisesti noteerattu (*generally ignored*; Denning 1996, 267), joten tässäkin suhteessa voidaan puhua aikaansa edellä olemisesta.

Paavo Rintalan saarna ja seurakunta poikkeaa kirjoitussarjan tähän mennessä esitellyistä tutkimuksista siinä, ettei se ole väitöskirja, viranhakua varten laadittu respiittityö eikä muutenkaan puhtaasti akateeminen tuotos – näin siitä huolimatta, että Tarkkaa rohkaisi työhön opettajansa Erik Allardt, joka myös hyväksyi osan siitä sosiologian sivu-

laudaturkirjoituksena (Tarkka 2018, 250–251). Tutkimuksen ja sen tekijän tähän puoleen on syytä lopuksi kiinnittää huomiota, koska kyse on tietokirjallisuuden ja tietokirjailijan tyypistä, jonka olemassaolon edellytykset ovat käymässä yhä niukemmiksi. Kyse on kognitiivisen eli tiedollisen kulttuurin ja sitä ylläpitävän julkisuuden muutoksesta.

Pekka Tarkan (s. 1934) on katsottu edustavan ”akateemiseen yhteisöön liittyneitä kulttuurijournalismia” (Klinge 2007). Hänet tunnetaan julkisuudessa parhaiten kirjallisuusarvostelijana ja kulttuuritoimittajana, joka 1950-luvulta 1990-luvulle vaikutti *Helsingin Sanomien* (1958–1962, 1968–1996) ja *Uuden Suomen* (1962–1968) kulttuuriosaston ilmeeseen. *Helsingin Sanomissa* hän sai myös vastataksien koko kulttuuriosaston johtamisesta. Tämä antoi Tarkalle (2018, 491) mahdollisuuden toteuttaa ajatustaan yliopiston viemisestä sanomalehteen, koska ”akateeminen tutkimus tukahtuu ilman kosketusta ympäröivään todellisuuteen”, ja sanomalehden viemisestä yliopistoon, koska ”tiedotusvälineet taantuvat ilman yhteyttä tiedollisen sivistyksen kärkeen”. Annamari Sarajas, joka oli myös Tarkan toimittajakollega *Uudessa Suomessa*, ilmaisi saman ajatuksen tieteen akateemisen ja journalismin ei-akateemisen maailman läheisestä yhteydestä näin: ”Sanomalehti on kirjallisuudentutkijan paras koulu.” (emt., 201.)

Yliopisto ja sanomalehti edustavat tiedollista sivistystä harjoittavaa kahta, edellinen kynnykseltään korkeaa ja jälkimmäinen kynnykseltään matalaa laitosta. Tarkan valistushenkisenä ajatuksena on, että rimaa niiden välillä tulee madaltaa niin, että molemmissa instituutioissa toimii ihmisiä, joilla on tutkija-journalistin henkinen kaksoiskansalaisuus. Käytännössä tällaisten henkilöiden asema on kuitenkin käynyt yhä vaikeammaksi, kun yliopistosta on tullut yhä eksklusiivisempi ja sanomalehdistöstä tabloidisempi. Tieteen tekijöiden odotetaan kirjoittavan ainoastaan lähinnä englanniksi toisilleen ja toimittajien puhuttelevan lukijoitaan niin kutsutun ihmisläheisen journalismin keinoin (vrt. Hughes 1940 *human interest* -journalismista ja Ruohonen 2018, 190–196, *Helsingin Sanomien* kulttuuriosaston linjasta uudella vuosituhannella).

Näissä oloissa *Paavo Rintalan saarna ja seurakunta* -työn kaltaiset ei-akateemiset tutkimukset, riippumatta tiedollisista ansioistaan, jäävät väliinpuotoajiksi. Niitä laatimalla tutkija saa olemattomasti JUFO-pisteitä, joten ankarassa taistelussa akateemisesta arvonannosta niihin ei kannata tuhllata aikaa. Yhä vähemmän jää myöskään sanomalehdissä tilaa sellaisille yleissivistäville kirjoituksille kuin ”Kirjallisuus ja sen yleisö” (Tarkka 1961; myös Tarkka 1984, 287–294), jossa tekijä selvästi valmisteli maaperää Rintala-tutkimukselleen. Henkilöjournalismin laajetessa supistuu asiajournalismin liikkuma-ala, kun yksi julkisen tiedonvälityksen ihanne vaihtuu toiseen.

Kiitän dosentti Pekkaa Tarkkaa, joka on auliisti vastannut hänelle esittämiini kysymyksiin, ja tietopalvelusihteri Pirjo Hannua Tampereen kaupunginkirjastosta, jota koronavirusepidemian vuoksi olen joutunut pommittamaan tavallista useammilla tiedonhakupyynnöillä.

Kirjallisuus

Adorno, Theodor W. (1980 [1962]). *Einleitung in die Musiksoziologie: Zwölf theoretische Vorlesungen*. 3. p. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Allardt, Erik (1964). *Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine*. Porvoo: WSOY.

Arminen, Ilkka (1989). *Juhannustansseista Jumalan teatteriin: suomalainen julkisuus ja kulttuurisodat*. Helsinki: Tutkijaliitto.

- Arminen, Ilkka (1999). Kirjasodat. Teoksessa: Lassila, Pertti (toim.). *Suomen kirjallisuushistoria 3: rintamakirjeistä tietoverkkoihin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 220–226.
- Burke, Kenneth (1973 [1941]). *The Philosophy of Literary Form: Studies in Symbolic Action*. 3. p. Berkeley: University of California Press.
- Denning, Michael (1996). Culture and the Crisis: The Political and Intellectual Origins of Cultural Studies in the United States. Teoksessa: Nelson, Cary & Gaonkar, Dilip Parameshwar (toim.). *Disciplinary and Dissent in Cultural Studies*. New York & London: Routledge, 265–286.
- Escarpit, Robert (1958). *Sociologie de la littérature*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Eskola, Antti (1963). *Maalaiset ja kaupunkilaiset*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Eskola, Antti (1967). Kirjallisuus ja yhteiskunnan rakenne. *Parnasso* 17:5, 258–262.
- Eskola, Katarina (1972). *Ei kirjaa ilman lukijaa: raportti kirjallisuuden julkisesta ja yksityisestä vastaanotosta*. Helsinki: Tammi.
- Habermas, Jürgen (1962). *Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Neuwied: Luchterhand.
- Harva, Urpo (1963). Sissiluutnatti, lotat ja sota. *Luotain* 5/1963, 11–16.
- Hauser Arnold (1990 [1953]). *Sozialgeschichte der Kunst und Literatur*. München: C. H. Beck.
- Heikkinen, Hannes (1918). J. V. Snellman ja nykyajan kulttuurikriisi. *Valvoja* 38, 191–213.
- Hietala, Veijo (1997). Onnelasta Cicelyyn – Roomasta Metsolaan: tv-sarjojen postmoderni koti-seutu. Teoksessa: Immonen, Olli & Mykkänen, Jouko (toim.). *Mäkihypyn muoto-oppi ja muita kirjoituksia populaaritaiteista*. Lahti: Kansainvälisen soveltavan estetiikan instituutti, 122–133.
- Hosiailuoma, Yrjö (2007). *Kirjallisuuden sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- Hughes, Helen MacGill (1940). *News and the Human Interest Story*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hurri, Merja (1993). *Kulttuuriosasto: symboliset taistelut, sukupolvikonflikti ja sananvapaus viiden pääkaupunkilehden kulttuuritoimituksissa 1945–80*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Ihonen, Markku (1999). Romaani julkisuutena: suomalaisen kirjallisen julkisuuden synty ja keskustelu romaanista. *Tiedotustutkimus* 22:3, 92–107.
- Jameson, Fredric (1978). The Symbolic Inference; or, Kenneth Burke and Ideological Analysis. *Critical Inquiry* 4:3, 507–523.
- Klinge, Matti (1967). *Kansalaismielen synty: Suomen ylioppilaiden aatteet ja järjestäytyminen ilmentämässä yleisen mielipiteen ja kansalaistietoisuuden kehittymistä v. 1853–1871*. Helsinki: Matti Klinge.
- Klinge, Matti (2007). Tarkka, Pekka (1934–). Teoksessa: Klinge, Matti (toim.). *Suomen kansallisbiografia 9*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 660.
- Kracauer, Siegfried (1947). *From Caligari to Hitler: A Psychological History of the German Film*. Princeton: Princeton University Press.
- Kurjensaari, Matti (1963). Lotat ja todellisuus. *Suomen Kuvalehti* 46/1963, 16, 54.
- Lounela, Pekka (1963). Kriget och sexualmoralen. *Nya Argus* 56:21, 307–309.
- Löwenthal [Lowenthal], Leo (1948). The Sociology of Literature. Teoksessa: Schramm, Wilbur (toim.). *Communications in Modern Society*. Urbana: University of Illinois Press, 82–100.
- Malmberg, Tarmo (2019a). Elokuva esteettisenä joukkoviestintänä. *Media & viestintä* 42:2, 141–145.
- Malmberg, Tarmo (2019b). Mediatutkimuksen yhteiskuntatieteellistyminen. *Media & viestintä* 42:4, 246–252.
- Malmberg, Tarmo (2020). Määrällinen sisällön erittely ja vertaileva ulkomaanuutistutkimus. *Media & viestintä* 43:1, 124–132.
- Manheim, Ernst (1933). *Die Träger der öffentlichen Meinung: Studien zur Soziologie der Öffentlichkeit*. Brunn: Rudolf M. Rohrer.
- Mikkeli, Heikki (1996). Kulttuurikriisi sotienvälisessä Suomessa – mikä oli kriisissä? *Historiallinen Aikakauskirja* 94:2, 122–140.

- Qvist, Martti (1953). Kaunokirjallisuus sosiaalisen kentän ilmiönä. *Yhteiskunta: Yhteiskunnallisen Korkeakoulun vuosikirja IV*. Helsinki: Yhteiskunnallinen Korkeakoulu, 87–92.
- Qvist, Martti (1958). Kaunokirjallisuutemme menekkitekset. *Suomen Kirjakaupalehti* 9/1958, 188–190.
- Qvist, Martti (i.v. = 1960). *Lukemisharrastus: Helsingissä suoritettu haastattelututkimus*. Hämeenlinna: Karisto.
- Rintala, Paavo (1963). *Sissiluutnantti: proosaa rinta- ja kurkkuäänille*. Helsinki: Otava.
- Rosengren, Karl Erik (1966). Litteratursociologi – sociologisk litteraturforskning. Teoksessa: Hallberg, Peter ym. *Litteraturvetenskap: nya mål och metoder*. Stockholm: Natur och Kultur, 108–123.
- Rosengren, Karl Erik (1968). *Sociological Aspects of the Literary System*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Rosengren, Karl Erik & Thavenius, Jan (toim.) (1970). *Litteratursociologi*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Ruohonen, Voitto (2018). Kulttuurijournalismin muodonmuutos: kirjallisuus 2010-luvun alun *Helsingin Sanomien* kulttuuriolosuhteissa. Teoksessa: Ojajarvi, Jussi; Sevänen, Erkki & Steinby, Liisa (toim.). *Kirjallisuus nykykapitalismissa: suomalaisen kirjallisuuden ja kulttuurin näkökulma*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 175–198.
- Sarajas, Annamari (1968). *Tunnuskuvia: Suomen ja Venäjän kirjallisuuden realismin kosketuskohtia*. Porvoo: WSOY.
- Scharfschwerdt, Jürgen (1977). *Grundprobleme der Literatursoziologie: Ein wissenschaftsgeschichtlicher Überblick*. Stuttgart: W. Kohlhammer.
- Sevänen, Erkki (1994). *Vapauden rajat: kirjallisuuden tuotannon ja välityksen yhteiskunnallinen sääntely Suomessa vuosina 1918–1939*. Helsinki: SKS.
- Sevänen, Erkki & Turunen, Risto (1989). Kirjallisuuden ja taiteen sääntelystä suomalaisessa yhteiskunnassa: historiallisia suuntaviivoja. *Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja* 43. Helsinki: SKS, 229–244.
- Snellman, J. V. (1982 [1845]). Mitä kansallinen sivistys on? Suom. Hollo, J., suomennoksen tarkistanut Oksala, Pellervo. Teoksessa: Snellman, J. V. *Teokset III: Kuopion kausi*. Toim. Wilenius, Reijo; Ojanen, Eero & Oksala, Pellervo. Jyväskylä: Gummerus, 106–110.
- Tarkka, Pekka (1961). Kirjallisuus ja sen yleisö. *Helsingin Sanomat* 13.4.1961, 18–19.
- Tarkka, Pekka (1963). Finnish Literature: The Great Tradition. Engl. Meri Lehtinen. *Odyssey Review* 3:1, 164–172.
- Tarkka, Pekka (1970). *En bok och dess publik*. Ruots. Ingmar Svedberg. Stockholm: Albert Bonnier.
- Tarkka, Pekka (1973). *Salama*. Helsinki: Otava.
- Tarkka, Pekka (1984). *Sanat sanoista: arvosteluja ja kirjoituksia 1957–1984*. Helsinki: Otava.
- Tarkka, Pekka (2007). Sarajas, Annamari (1924–1985). Teoksessa Klinge, Matti (toim.). *Suomen kansallisbiografia 8*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 667–668.
- Tarkka, Pekka (2018). *Onnen Pekka: muistelmia*. Helsinki: Otava.
- Tarkka, Pekka (2020). Pekka Tarkan sähköpostiviestit tekijälle 5.–31.5.2020. Tekijän arkisto.
- Tönnies, Ferdinand (1931). Gemeinschaft und Gesellschaft. Teoksessa: Vierkandt, Alfred (toim.). *Handwörterbuch der Soziologie*. Stuttgart: Ferdinand Enke, 180–191.
- Waris, Heikki (1948). *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*. Helsinki: Otava.
- Varpio, Yrjö (1986). *Suomalaisen kirjallisuudentutkimuksen historia*. Porvoo: WSOY.
- Vehmas, Raino (1962). Lehdistökeskustelumme perusteista. *YYKOO* 4/1962, 4.
- Wellek, René & Warren, Austin (1963 [1949]). *Theory of Literature*. Harmondsworth: Penguin.